

धोरण : 9

संस्कृत

15. सुदुर्लभा सर्वमनोरमा वाणी

स्वाद्याय

अनुवाद

लोके यद्वस्तु एकस्मै रोचते, तदन्यस्मै न रोचते इत्यतः
विचित्ररुचिरयं संसारः । एकस्मिन् परिवारे जातानां समानाचारविचाराणां
जनानामपि भिन्ना भिन्ना रुचिर्भवति, किम्पुनः विभिन्नेषु परिवारेषु
उत्पन्नानां जनानां वार्ता ?

દુનિયામાં જે વસ્તુ એકને ગમે છે તે બીજને ગમતી નથી. એટલે આ
સંસાર વિચિત્ર રૂચિઓવાળો છે. એક પરિવારમાં જન્મેલા એકસરખા આચાર-
વિચારવાળા લોકોની પણ જુદી જુદી રૂચિ હોય છે. વળી જુદા જુદા પરિવારોમાં
જન્મેલા માણસોની વાત જ શું કરવી?

समानपितृकेषु पुत्रेषु कश्चित् मधुरं रोचयते, कश्चित् लवणं
कश्चित् चाम्लं रसमिति । एवं हि कश्चित् काव्यं रसयति, कश्चित्
नाट्यं, कश्चित् शिल्पं, कश्चित् च गणितम् ।

જેમના પિતા સમાન છે તેવા પુત્રોમાં કોઈકને ગંભું ભાવે છે,
કોઈકને ખાડું તો કોઈકને ખાદું ભાવે છે. એમ જ કોઈ કાવ્યમાં રસ લે છે,
કોઈ નાટકમાં, કોઈ કળાકારીગરીમાં અને કોઈ ગણિતમાં રસ લે છે.

एवमेव कस्मैचित् शृंगारः प्रियो भवति, कस्मैचित् वीरः, कस्मैचित्
करुणः, कस्मैचित् च हास्यरसः । विरलाय कस्मैचित् जनाय
बीभत्सरसोऽपि रोचते इति नानात्वं रुचीनां व्यवस्थितं भवति ।

એવી જ રીતે કોઈને શૃંગારરસ પ્રિય હોય છે; કોઈને વીરરસ, કોઈને
કરુણા રસ અને કોઈને હાસ્યરસ (પ્રિય લાગે છે), ભાગ્યે જ કોઈકને બીભત્સ
રસ પણ ગમે છે. એમ રૂચિઓનું વૈવિધ્ય નક્કી હોય છે.

एवं सति, एका एव वाणी सर्वस्य मानसं संतोषयितुं नाहति । यः
खलु आर्षण संस्कारेण संस्कृतो भवति, तस्मै मृद्वी क्रृज्वी च वाणी
रोचते, न तु कर्कशा कुटिला वा ।

આમ છે ત્યારે એક જ વાણી સૌનાં મનને સંતોષી શકતી નથી.
ખરેખર જે ઝાણિઓ દ્વારા સ્વીકૃત સંસ્કારે સંસ્કારયુક્ત હોય છે, તેને
મુજુ અને સરળ વાણી ગમે છે; કર્કશ અને કપટયુક્ત વાણી નહિ. એટલે
આ બધા સાથે વાતચીતના પ્રસંગે એવી વાણી જ યોગ્ય હોય છે.
આમ છે ત્યારે એક જ વાણી સૌનાં મનને સંતોષી શકતી નથી.

अतः एतैः सह वार्तावसरे एतादृशी वाणी एव उचिता भवति ।

परंतु यः जडः दुर्व्यसनरतः अलसः च सेवकः भवति, तस्मै तस्याधिपः प्रायः कर्कशां वाणी वदति, कार्यं च संयोजयति, स्वकीयं प्रयोजनं च संपादयति ।

ખરેખર જે ઋષિઓ દ્વારા સ્વીકૃત સંસ્કારે સંસ્કારયુક્ત હોય છે, તેને મૂઢ અને સરળ વાણી ગમે છે; કર્કશ અને કપટયુક્ત વાણી નહિ. એટલે આ બધા સાથે વાતચીતના પ્રસંગે એવી વાણી જ યોગ્ય હોય છે. પરંતુ જે જડ, ખરાબ ટેવોમાં રચ્યોપચ્યો અને આળસુ સેવક હોય છે તેને તેનો માલિક ઘણું કરીને કર્કશ વાણી કહે છે અને કામકાજમાં જોડે છે અને પોતાનું પ્રયોજન સાધે છે.

यः खलु ईर्ष्याग्रस्तो भवति तस्मै परस्य दुर्गुणानुवादः रोचते स्वस्य च
गुणानुवादः । यः खलु सज्जनो भवति तस्मै परापवादः कथमपि न रोचते ।
केचन असूयकाः भवन्ति ते हितमपि अनुशासनम् न सहन्ते । तथैव सर्वाङ्गं
सुन्दरं सरसं सुभाषितमपि न संतोषयति अल्पज्ञान् ।

ખરેખર જે ઈષ્યથી ગ્રસ્ત હોય છે તેને અન્યના દુર્ગુણોનું અને પોતાના
ગુણોનું વર્ણન ગમે છે. સાચે જ જે સજ્જન હોય છે તેને કેમેય કરીને પરનિંદા
ગમતી નથી. કેટલાક અદેખાઈ કરનારા હોયછે તેઓ હિતકારી શિખામણ પણ
સાંખી લેતા નથી. તે જ પ્રમાણે અલ્પજ્ઞાનીઓને સર્વ રીતે સુંદર સરસ
સુભાષિત પણ સંતોષ આપી શકતું નથી.

यदि सर्वस्य मनोरमा वाणी न शक्यते वक्तुम्, तदा सभामध्ये
संगत्य, समिती समुपस्थाय किं तृष्णी स्थिरम्
किं वा मिथ्या आख्येयम् इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं ददाति महाराजः मनुः

જો સૌનાં મનને પ્રસંગ કરનારી વાણી બોલવાનું શક્ય ન હોય
તો સભા વચ્ચે લેગા મળીને, સભામાં હજર રહીને શું મૂંગા રહેવું
કે નકામું બોલવું એ પ્રશ્ન છે. અહીં મહારાજ મનુ ઉત્તર આપે છે :

सभा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।

अब्रुवन् विब्रुवन् वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ इति ॥

‘सभामां प्रवेश न कर्वो अथवा समजदारीपूर्वकनुं वयन बोलવुं;
न बोलनारो के विरुद्ध (घोड़े) वयन बोलनारो पापी थाय छे।’

एवं व्यवहारेऽपि प्रवृत्ता वाणी सर्वान् समानरूपेण न संतोषयति ।

वस्तुतः सुदुर्लभा सर्वमनोरमा वाणी । सर्वे^sपि जनाः विचक्षणाः न
भवन्ति । केचित् मन्दाः इति वा, केचित् अज्ञाः इति वा स्नेहपूर्णा

आम व्यवहारमां पशु वपरायेली वाणी सौने एकसरखी रीते
संतुष्ट करती नथी. खरेखर सौनां मनने गमे तेवी वाणी दुर्लभ होय
छ. बधा लोको डाह्या के विद्वान् होता नथी. केटलाक मंदबुद्धिवाणा के
अज्ञानी होय छे जे स्नेहपूर्ण (स्नेहवाणी) वाणी पशु समझ शकता
नथी.

વाणीमपि भावयितुं न पारस्यन्ति । एतादृशान् जनान् दृष्ट्वा किं
व्यवहारे वाणीप्रयोगः परित्यक्तव्यः ? न हि न हि । मृगाः सन्तीति यवाः
नोप्यन्ते ? उप्यन्ते एव ।

એવા પ્રકારના માણસોને જોઈને શું વ્યવહારમાં વાણીનો પ્રયોગ
ત્યજી દેવો જોઈએ? ના, ના. શું 'પ્રાણીઓ છે' એમ વિચારીને જવ
વાવવામાં આવતા નથી? 'વવાય જ છે.'

भिक्षुकाः सन्तीति स्थाल्यो नाधिश्रियन्ते ? अधिश्रियन्ते एव । अतः
स्वकीयेन सुरुचिपूर्णन् व्यवहारेण जनान् आनन्दयितुं संस्कृता वाणी एव
सततं प्रयोक्तव्या ।

ભિક્ષુકો (ભિખારીઓ) છે એમ વિચારીને શું તપેલીઓ (યૂલે)
ચઢાવવામાં આવતી નથી? ચઢાવાય જ છે. આથી પોતાના
સુરુચિપૂર્ણ વ्यવહાર વડે લોકોને આનંદિત કરવા માટે સંસ્કારપૂર્ણ
વાણી જ સતત પ્રયોજવી જોઈએ.

स्वाध्याय

प्रश्न 1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) कस्मैचित् विरलाय जनाय कः रसः रोचते ?

(क) हास्यरसः

(ख) करुणरसः

(ग) बीभत्सरसः

(घ) शृङ्गाररसः

(2) आर्षण संस्कारेण संस्कृताय जनाय कीदृशी वाणी रोचते ?

(क) कर्कशा

(ख) ऋग्वी

(ग) कुटिला

(घ) स्पष्टा

(3) परस्य दुर्गुणानुवादः कस्मै रोचते ?

(क) ईर्ष्याग्रस्ताय

(ख) दयाग्रस्ताय

(ग) मानग्रस्ताय

(घ) अपमानग्रस्ताय

(4) स्नेहपूर्णमपि वाणी के भावयितुं न पारयन्ति ?

(क) मन्दाः

(ख) पण्डिताः

(ग) साधवः

(घ) नीतिज्ञाः

प्रश्न 2. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषायां

लिखत-

(1) कर्कशां वाणी कः कस्मै बदति ?

➤ यः जडः दुर्व्यसनरतः अलसः च सेवकः भवति, तस्मै तस्य
अधिपः प्रायः कर्कशां वाणी बदति।

(2) ईर्ष्याग्रस्ताय स्वस्य किं रोचते ?

➤ ईर्ष्याग्रस्ताय स्वस्य गुणानुवादः रोचते।

(3) के हितमपि अनुशासनं न सहन्ते?

➤ केचन असूयकाः हितमपि अनुशासनं न सहन्ते ।

(4) जनान् आनन्दयितुं कीदर्शी वाणी प्रयोक्तव्या?

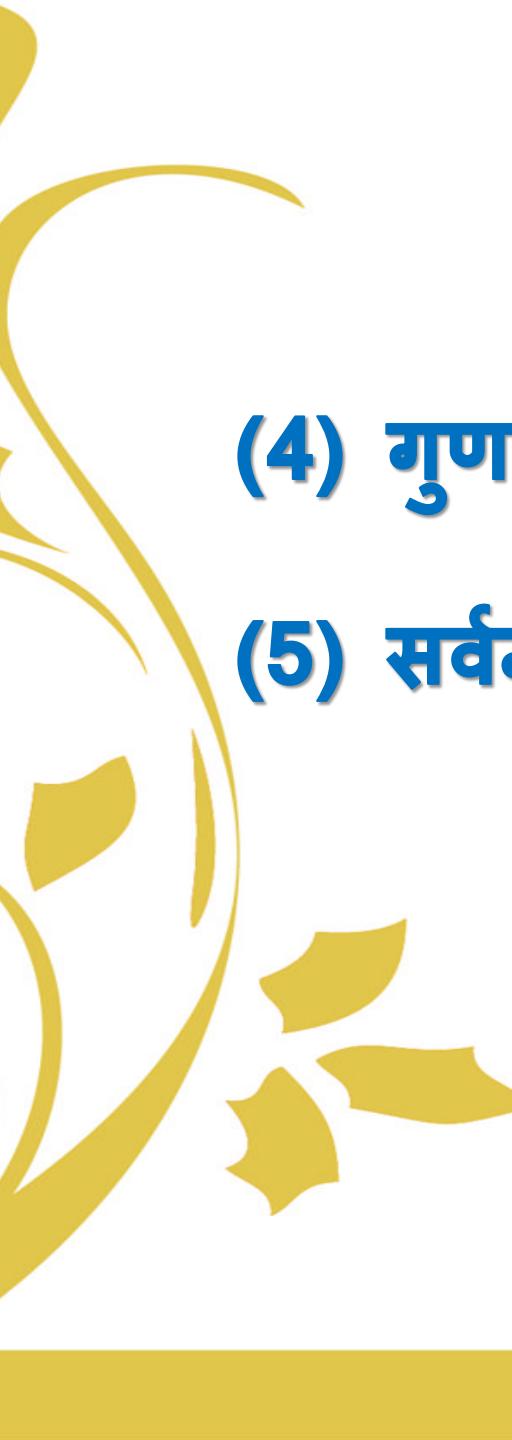
➤ जनान् आनन्दयितुं संस्कृता वाणी एव सततं प्रयोक्तव्या।

प्रश्न 3. अधोलिखितानि क्रियापदानि हस्तनभूतकालस्य (लङ् लकारस्य) रूपत्वेन परिवर्तयत -

- (1) रोचते - अरोचत्
- (2) अर्हति - आर्हत्
- (3) सहन्ते - असहन्त
- (4) पारयन्ति - अपारयन्

प्रश्न 4. निम्नलिखितानां पदानां समासप्रकारं लिखत -

- (1) हास्यरसः - हास्यस्य रसः - षष्ठी तत्पुरुष
- (2) दुर्व्यसनरतः - दुर्व्यसनेषु रतः - सप्तमी तत्पुरुष
- (3) सुरुचिपूर्णः - सुरुच्या पूर्णः - तृतीया तत्पुरुष

-
-
- (4) गुणानुवादः - गुणानाम् अनुवादः - षष्ठी तत्पुरुष
- (5) सर्वमनोरमा - मनः रमयति इति मनोरमा - उपपद तत्पुरुष
- सर्वैङ्ग्यः मनोरमा - चतुर्थी तत्पुरुष

प्रश्न 5. शब्दरूपैः रिक्तस्थानानि पूर्यत -

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
(1) स्थाली	स्थाल्यौ	स्थाल्यः
(2) मृगः	मृगौ	मृगाः
(3) कर्कशाम्	कर्कशे.	कर्कशाः
(4) परिवारे	परिवारयोः	परिवारेषु

प्रश्न 6. वचनानुसारं धातुरूपैः रिक्तस्थानानि पूरयत-

एकवचनम्

- (1) रोचते
- (2) रसयति
- (3) भवति
- (4) पारयति

द्विवचनम्

- रोचते
- रसयतः
- भवतः
- पारयतः

बहुवचनम्

- रोचन्ते
- रसयन्ति
- भवन्ति
- पारयन्ति

પ્રશ્ન 7. પ્રદત્તાન् શબ્દાન् પ્રયુજ્ય વાક્યાનિ રચયત -

(1) જે વસ્તુ એકને ગમે છે. (યત્ વસ્તુ એક રૂપ)

► યદ્ વસ્તુ એકસ્મૈ રોચતે

(2) માણસોની જુદી જુદી રૂચિ હોય છે. (જન ભિન્ના ભિન્ના રૂચિ ભૂ)

► જનાનાં ભિન્ના ભિન્ના રૂચિઃ ભવતિ ।

3) સુભાષિત પણ સંતોષ આપી શકતું નથી. (સુભાષિત અપિ ન સંતોષય)

➤ સુભાષિતમ् અપિ ન સન્તોષયતિ।

(4) કેટલાક લોકો ઈઝ્યાળુ હોય છે. (કેચન જન અસ્થુક ભૂ)

કેચન જનાઃ અસ્થુકાઃ ભવન્તિ ।

(5) માણસો વિચક્ષણ હોતા નથી. (જન વિચક્ષણ ન ભૂ)

➤ જનાઃ વિચક્ષણાઃ ન ભવન્તિ ।

પ્રશ્ન 8. અધોલિખિતાના પ્રશ્નાનામ् ઉત્તરાણિ ગુર્જરભાષાયાં લિખત-

(1) આ સંસાર નિરુચિવાળો છે, કેવી રીત ?

ઉત્તર : સંસારમાં જે વસ્તુ એક વ્યક્તિને ગમે છે તે બીજુ વ્યક્તિને ગમતી નથી. એ ઉપરથી કહી શકાય કે આ સંસાર લિન્ન લિન્ન રુચિવાળો હોય છે. એક પરિવારમાં જન્મેલા એકસરખા આચાર-વિચારવાળા લોકોની પણ જુદી જુદી રુચિ હોય છે.

(2) મૂદુ અને ઠજુ વાણી કોને ગમે છે ?

ઉત્તર : જે વ્યક્તિ અધિયોના સંસ્કારથી સંસ્કારયુક્ત હોય છે, તેને મૂદુ અને ઠજુ (સરળ) વાણી ગમે છે.

(3) ઈર્ષાગ્રસ્ત માણસને કોનું શું ગમે છે ?

ઉત્તર : ઈર્ષાગ્રસ્ત માણસને બીજાના દુર્ગુણોનું અને પોતાના ગુણોનું વર્ણન સાંભળવું ગમે છે.

(4) સભામાં જઈને કેવું બોલવું જોઈએ ?

ઉત્તર : મહારિ મનુના મત પ્રમાણે સભામાં જઈને માણસે સમજદારીપૂર્વકનું વચન બોલવું જોઈએ. એવું વચન ન બોલનારો વિરુદ્ધ વચન બોલનારો માણસ પાપી છે.

(5) સ્નેહપૂર્ણ વાણીને પણ કોણ અનુભવી શકતું નથી ?

ઉત્તર : મંદબુદ્ધિવાળા અને અજ્ઞાની માણસો નેહપૂર્ણ વાણીને અનુભવી શકતા નથી.

Thanks

For watching